

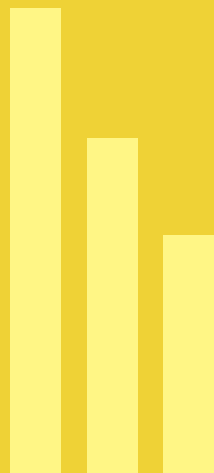
НАЦІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ
ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК
УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ
ПРОБЛЕМ
ВИХОВАННЯ

ФОРМУЄМО ГРОМАДЯНСЬКІ ЯКОСТІ ВИХОВАНЦІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ

МЕТОДИЧНІ
РЕКОМЕНДАЦІЇ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ

**ФОРМУЄМО ГРОМАДЯНСЬКІ
ЯКОСТІ ВИХОВАНЦІВ
ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ**

Методичні рекомендації

Крипівницький-2018

УДК 37.017.4:37.018.32-057.874

ББК 74.200.64:74.200.504

Ф 79

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту проблем виховання
НАПН України (протокол № 4 від 26.04.2018 р.)*

Рецензенти:

Канішевська Л. В. – доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії виховання в сім'ї та закладах інтернатного типу Інституту проблем виховання НАПН України

Кравець С. Г. – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії дистанційного професійного навчання Інституту професійно-технічної освіти НАПН України

Авторський колектив:

Грітчина А. І., Карпушевська Л. Р., Роговець О. В.

Ф 79 **Формуємо громадянські якості вихованців інтернатних закладів : методичні рекомендації / [Грітчина А. І., Карпушевська Л. Р., Роговець О. В.] / за заг. ред. А. І. Грітчиної. – К. – Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. – 56 с.**

ISBN 978-966-189-462-3

У методичних рекомендаціях представлено діагностичні методики щодо вимірювання рівня сформованості громадянських якостей вихованців інтернатних закладів; науково-методичне забезпечення процесу формування громадянських якостей, технології формування громадянських якостей у вихованців інтернатних закладів.

Матеріали методичних рекомендацій можуть бути використані педагогічними працівниками інтернатних закладів, студентами педагогічних університетів та іншим працівникам системи освіти.

УДК 37.017.4:37.018.32-057.874

ББК 74.200.64:74.200.504

ISBN 978-966-189-462-3

© Інститут проблем виховання, 2018
© ТОВ «Імекс-ЛТД», 2018

ЗМІСТ

Вступ	4
Програма семінару «Науково-методичне забезпечення процесу формування громадянських якостей у вихованців інтернатних закладів» (Карпушевська Л. Р.)	6
Програма семінару «Психолого-педагогічна діагностика особистості: методика проведення дослідження» (Роговець О. В.)	9
Програма тренінгу формування громадянської відповідальності підлітків (Грітчина А. І.)	16
Програма формування громадянських якостей в підлітків інтернатних закладів (Роговець О. В.)	26
Нормативно-правова база із захисту прав дитини та громадянського виховання (Грітчина А. І.)	33
Додатки	
Діагностування рівнів сформованості громадянських якостей у вихованців інтернатних закладів (Грітчина А. І., Карпушевська Л. Р., Роговець О. В.)	39

ВСТУП

Розбудова незалежної української держави пов'язана зі становленням громадянського суспільства, розвитком культурного і творчого потенціалу народу, утвердженням якостей громадянина-патріота України на основі національних та загальнолюдських цінностей.

Встановлено, що громадянські якості – внутрішні особливості особистості, що складаються з певної сукупності знань, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань особистості, які допомагають людині усвідомити її місце в суспільстві, її права та обов'язки, відповідальність перед співвітчизниками, Батьківщиною та самою собою і визначають її громадянську поведінку.

Аналіз психолого-педагогічної, соціальної та філософської літератури дав змогу визначити критерії і показники сформованості громадянських якостей вихованців інтернатних закладів: когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінково-діяльнісний. Охарактеризовано високий, середній та низький *рівні* сформованості громадянських якостей вихованців інтернатних закладів.

Показники кожного рівня визначено за допомогою відповідного *діагностичного інструментарію*: експертна оцінка, опитування, анкетування, бесіди, тестування, метод незакінчених речень, методика Дембо-Рубенштейн (модифікована) «Самооцінка громадянських якостей», розв'язання проблемних ситуацій, спостережень, ранжування тощо.

На основі аналізу даних опитування визначено, що серед переліку громадянських якостей та чеснот вихованці інтернатних закладів перевагу надають: громадянській відповідальності, громадянському обов'язку, правосвідомості, мужності, ініціативності, терпимості тощо.

Виявлено, що формування громадянських якостей вихованців закладів інтернатного типу передбачає врахування умов соціально-виховного середовища інтернатного закладу, підготовки педагогів інтернатних закладів до формування громадянських якостей у вихованців, механізмів реалізації та ефективного науково-методичного забезпечення процесу формування громадянських якостей (громадянської правосвідомості, громадянської відповідальності, громадянської ініціативності) у підлітків інтернатних закладів.

У роботі представлено сукупність діагностичних методів для виявлення рівнів сформованості громадянських якостей підлітків. Особлива увага приділена змісту, формам і методам виховної роботи інтернатних закладів щодо формування громадянських якостей підлітків; педагогічним методикам, спрямованим на підвищення рівня сформованості громадянських якостей вихованців інтернатних закладів підліткового віку.

Зазначені методичні рекомендації спрямовані на вдосконалення змісту та засобів формування в майбутніх громадян України громадянських якостей – громадянської відповідальності, громадянської правосвідомості та громадянської ініціативності. Сподіваємося, що застосування запропонованих методичних матеріалів сприятиме впровадженню в практику роботи інтернатних закладів сучасних форм і методів, спрямованих не тільки на усвідомлення громадянських якостей, а й формування та активізацію громадянської позиції учнів.

ПРОГРАМА СЕМІНАРУ
«Науково-методичне забезпечення
формування громадянських якостей
у вихованців інтернатних закладів»

З метою підготовки педагогів школи-інтернату до формування громадянських якостей у вихованців інтернатних закладів буде проведено підготовчий семінар «Науково-методичне забезпечення формування громадянських якостей у вихованців інтернатних закладів».

Завдання семінару:

- усвідомлення актуальності і значимості проблеми формування громадянських якостей у вихованців інтернатних закладів;
- усвідомлення власних поглядів і ставлень до проблем національно-патріотичного та громадянського виховання;
- рефлексія власної і професійної позиції щодо формування громадянських якостей у вихованців інтернатних закладів;
- визначення ефективних форм і методів виховання щодо формування громадянських якостей у вихованців інтернатних закладів;
- підтримка ідей і цінностей особистісно орієнтованого виховання.

Тема 1. Сутність формування громадянських якостей вихованців

Теоретичні засади громадянського виховання у сучасній філософській, соціологічній, психолого-педагогічній науці. Мета і завдання формування громадянських якостей підлітків. Нормативно-правова база.

Тема 2. Структура формування громадянських якостей учня

Компоненти сформованості громадянських якостей: когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісний. Ціннісний зміст громадянського виховання.

Тема 3. Громадянські якості особистості в структурі громадянської вихованості

Процес формування громадянськості як інтегрованої якості особистості, громадянська правосвідомість; громадянська відповідальність, громадянська ініціативність.

Тема 4. Діагностика сформованості громадянських якостей

Критерії і показники сформованості громадянських якостей. Добірка діагностичних методик сформованості громадянських якостей відповідно до вікових особливостей вихованців. Особливості організації і проведення діагностики стану сформованості громадянських якостей учнів. Аналіз стану сформованості громадянських якостей.

Тема 5. Методика формування громадянських якостей вихованців інтернатних закладів

Принципи формування громадянських якостей. Підходи до формування громадянських якостей. Зміст формування громадянських якостей. Використання педагогічних технологій у процесі формування громадянських якостей учнівської молоді. Інноваційні форми і методи формування громадянських якостей. Особистісно орієнтований підхід у формуванні громадянських якостей вихованців інтернатних закладів.

Тема 6. Роль педагога у формуванні громадянських якостей вихованців

Критерії підготовленості педагогів до виховання громадянина. Особистість педагога у виховному процесі.

Тема 7. Громадянське виховання у позакласній роботі навчального закладу

Потенціал позакласної роботи закладу інтернатного типу у формуванні громадянських якостей вихованців. Засоби організації позаурочної діяльності щодо громадянських якостей: волонтерство, флешмоби, проектна діяльність, самоврядування. Взаємозв'язок навчальної та позаурочної діяльності у формуванні громадянських якостей підлітків.

*Матеріали до семінару для педагогів інтернатних закладів
«Науково-методичне забезпечення формування громадянських якостей у вихованців інтернатних закладів»*

Тема 6. Методика формування громадянських якостей вихованців інтернатних закладів

Стрижневим завданням формування громадянських якостей у вихованців інтернатних закладів є використання інноваційних методів

виховання. Серед методів, що довели свою ефективність можна виділити:

Наративний метод у формуванні громадянських якостей вихованців.

Термін «наратив» є запозиченням, що походить від лат. «narrare» – «розповідати», є спорідненим латинському слову «gnarus» – «знати» і передбачає розповідь історій про людей та їхні проблеми.

Звідси, наратив – це оповідання, що описує певні фактичні події, викладені в авторському стилі інтерпретатора (Євген Карпов). Як бачимо, вже в самій етимології простежується ідея наративу – «знання в розповіді». Розповідаючи, людина не тільки відстежує послідовність дій, а й інтерпретує, пізнає навколишню дійсність і саму себе. Наратив моделює певну життєву ситуацію, при цьому актуалізується відповідний досвід, особисте та соціальне, виокремлюється центральна тема або кілька тем, які є головними в наративі й на яких робить акцент автор.

Окрім оповідача, або наратора, існує слухач, який не просто сприймає сюжет наративу, а й виступає його активним співавтором, тобто процес створення наративу є діалогічним.

Необхідні умови наративу – діючі особи і розгорнутий у часі сюжет. Цим умовам відповідають численні види оповідок:

- байки, міфи, казки, фольклорні історії;
- оголошення, еволюційні тлумачення у т. ч. й у формі діалогів та монологів;
- літературні чи побутові, правдиві й вигадані історії;
- усні й письмові тексти;
- деякі історичні, правові, релігійні, філософські, наукові тексти. [З *Україною в серці (тренінг з патріотичного виховання дітей та молоді): посіб. / І.Д. Бех, В.І. Кириченко, Ж.В. Петрочко. – Харків: «Друкарня Мадрид», 2016. – 140 с. Видання 2-ге, змінене.*]

Найважливішим у наративних методах є те, що вихованці мають можливість ідентифікуватися з героями історій, приміряти на себе різні ролі, і таким чином, виробити власні почуття і ставлення до певної проблеми.

ПРОГРАМА СЕМІНАРУ

«Психолого-педагогічна діагностика особистості: методика проведення дослідження»

З метою підготовки педагогів школи-інтернату до діагностування особистісних і громадянських якостей у вихованців інтернатних закладів буде проведено підготовчий семінар **«Психолого-педагогічна діагностика особистості: методика проведення дослідження»**.

Завдання семінару:

- ознайомлення з віковими особливостями підліткового віку;
- розкриття сутності і класифікація діагностичних методик;
- визначення ефективних форм і методів діагностики особистості у вихованців інтернатних закладів.

Тема 1. Особливості психологічного розвитку підлітків.

Психологічні особливості розвитку особистості у підлітковому віці, місце підліткового періоду в загальному процесі індивідуального розвитку, анатоμο-фізіологічна перебудова організму підлітків та її вплив на його психологічні особливості й поведінку.

Тема 2. Класифікація психолого-педагогічних методів.

Поняття теоретичних та емпіричних методів психолого-педагогічного дослідження. Розкриття сутності діагностики особистості за допомогою анкети, опитувальника, тесту, спостереження, методу незакінчених речень, ситуацій морального вибору, моделювання, соціометрії.

Тема 3. Психологічні особливості тренінгової групи.

Розкриття сутності тренінгу як форми спеціально організованого навчання, під час якого особистість оволодіває соціально-психологічними знаннями, пізнає себе та інших людей, формує позитивну «Я-концепцію».

Тема 4. Процедура проведення діагностичного дослідження.

Основні вимоги до проведення діагностичного дослідження. Завдання діагностичного дослідження. Обробка результатів діагностики.

Тема 5. Психологічні особливості тренінгової групи.

У загальному сенсі соціально-психологічний тренінг – це практика психологічного впливу, яка базується на активних та інтерактивних методах групової роботи. Водночас мається на увазі використання специфічних форм повідомлення знань, набуття вмінь міжособистісного спілкування, діяльності, особистісного розвитку.

Мета тренінгової роботи:

- дослідження психологічних проблем тренінгової групи і надання допомоги у їх вирішенні;
- покращення психологічного самопочуття;
- вивчення психологічних закономірностей, механізмів міжособистісної взаємодії для вироблення більш ефективних і гармонійних стосунків з іншими людьми;
- розвиток самосвідомості і самодослідження учасників тренінгової групи;
- сприяння процесу особистісного розвитку, реалізації творчого потенціалу, створення ситуації успіху.

Тренінг – це форма спеціально організованого навчання для самовдосконалення особистості у ході якого вирішуються наступні завдання:

- оволодіння соціально-психологічними знаннями;
- набуття здатності пізнавати себе та інших людей;
- набуття уявлень про власну цінність, формування позитивної «Я-концепції».

Одне із основних завдань соціально-психологічного тренінгу – допомогти підлітку проявити і пізнати себе. Для цього дитина перш за все має сприймати і розуміти себе.

Під час тренінгу підліток вчиться сприймати себе через:

- призму погляду іншої людини, тобто включається так званий механізм зворотного зв'язку;
- результати власної діяльності, тобто людина сама оцінює власні дії і вчинки, вмикається механізм самооцінки;
- спостереження своїх внутрішніх емоційних станів, тобто людина осмислює, промовляє, обговорює з оточуючими свої переживання, емоції, відчуття, думки;

- порівняння себе з собою вчорашнім, з іншими людьми. Також підліток вчиться дивитися на себе з боку іншого. Групове заняття надає можливість порівняти себе з іншими членами групи.

Принципи роботи тренінгової групи:

Результативність тренінгу залежить від дотримання наступних принципів:

1. Уникнення нав'язаного спілкування.

Під час пояснення правил гри і виборі ведучого тренер перш за все дослухається до бажання дітей, не вдаючись до примусу. Іноді під час проведення тренінгу можуть виникати ситуації, коли учасники намагаються примушувати один одного до будь-яких дій. Задача тренера – намагатися коректувати і замінити слова «повинен» і «зобов'язана» словами «хочу» і «можу».

2. Самодіагностика і саморозкриття дітей. У змісті занять передбачаються вправи і процедури, які допомагають підлітку пізнати себе, свої особливості.

3. Позитивний характер зворотного зв'язку.

Допомога дитині у подоланні сором'язливості і заниженої самооцінки, зняття напруги і релаксація. Під час і в кінці кожної гри необхідно висловлювати слова подяки кожному з учасників, допомагати дітям, у яких виникали труднощі під час гри, припиняти намагання дати негативну оцінку будь-кому з учасників групи.

4. Неконкурентний характер відносин.

Цей принцип буде дотримано, якщо у групі вдалося створити атмосферу довіри, психологічної безпеки, забезпечити психологічний комфорт кожному учаснику. Намагатися добирати ігри, які виключають конкурентний характер стосунків між учасниками групи, змагання, перемогу і поразку. Під час гри доцільно наголошувати на цінності, унікальності кожного учасника групи, їхній відмінності один від одного. Цей принцип має бути основним при доборі тренінгових ігор.

5. Гармонізація інтелектуальної та емоціональної сфер.

Для тренінгових занять характерне високе емоціональне напруження. Це допомагає дітям налаштуватися на відверте спілкування, а також активізує інтелектуальну сферу. Головна форма інтелектуальної діяльності – групова дискусія, яка використовується протя-

гом всіх занять. Дотримання принципів тренінгу дозволяє вирішити низку завдань: забезпечити займання кожним підлітком позиції, яка характеризується активністю, об'єктивністю поведінки, а також дослідницьку спрямованість.

Заняття 1. Мої права і обов'язки.

Мета: ознайомлення з принципами взаємодії з іншими людьми з урахуванням їхньої думки, закріплення вміння впевненої поведінки з використанням знань про свої права та обов'язки.

1. Ритуал вітання.

Побажання.

Всі діти сідають в коло.

Давайте розпочнемо наше заняття з того, що висловимо один одному побажання на сьогоднішній день, а тоді зробимо наступне. Перший учасник підходить до будь-кого з групи і висловлює йому своє побажання. Людина, яка отримала побажання, в свою чергу, підходить до іншого учасника. І так доки кожний учасник групи не отримає своє побажання.

2. Мої чесноти. Зворотний зв'язок.

Учасників групи знайомлять з положенням про зворотний зв'язок.

Пам'ятай!

1. Давати зворотний зв'язок потрібно тільки тоді, коли хтось звернувся до тебе з таким проханням.
2. Говорячи про свої думки, почуття про іншу людину, уточни, які саме вчинки людини змушують давати їй таку характеристику. Не характеризуй саму людину.
3. Говори так, щоб не образити і не принизити іншу людину.
4. Не роби оцінку людини.
5. Не давай порад. Фрази: «Якби я був на твоєму місці...», «Ти повинен...» заборонені.

Увага!

Зворотний зв'язок – це не привід звести рахунки з людиною, яка тобі не подобається. Якщо ти відчуваєш, що не можеш бути об'єктивним, краще промовчи.

3. Моя якість.

Обери серед своїх якостей ту, яка тобі найбільше подобається. Згадай, де і коли в останній раз проявлялася ця якість у твоїй поведінці. Що ви бачили тоді, що відчували, як вона впливала на вашу поведінку? Зануртеся у ситуацію та відчуйте її знову.

4. Скульптура.

Група ділиться на дві частини. Перша має «виліпити» людину з почуттям власної гідності, інша – без почуття власної гідності. Фігура «ліпиться» з одного з учасників групи, якому всі інші надають необхідну позу, міміку. Кожна підгрупа обирає «екскурсовода», який буде описувати скульптуру, розповідати, що і як вона виражає. «Екскурсанти» – члени іншої підгрупи – можуть погоджуватися або не погоджуватися, вносити свої корективи.

5. Сила слова.

Складаються три списки слів, характерних для впевнених і не впевнених відповідей. Ведучий записує слова на дошці. Потім відбувається обговорення.

6. Мої права.

Тренер запитує учасників групи, з чим пов'язана впевнена і не впевнена поведінка людини. Чи пов'язана поведінка людини зі знанням і дотриманням своїх прав та обов'язків?

Надалі дітям пропонується розділитися на 3-4 групи і написати «Декларацію про права і обов'язки підлітків». Але під час створення Декларації учні мають дотримуватися певних критеріїв, а саме:

- а) твої права не мають обмежувати права інших;
- б) здійснення цих прав має залежати не від інших людей, а тільки від тебе самого.

На виконання завдання відводиться 10-12 хвилин.

Ведучий зазначає, що заявляючи про свої права, треба пам'ятати, що вони є і у інших людей. Треба вчитися поважати особисті права інших так, як ви хочете, щоб поважали ваші.

Заняття 2. Емоції та почуття.

Мета: актуалізація досвіду і знань, які відносяться до емоційної сфери. Тренування вміння виражати свої емоційні стани.

1. Ритуал вітання.

2. Пальці.

Діти сідають у коло. Кожний учасник групи стискає руку в кулак, а потім викидає пальці (на кшталт гри камінь, ножиці, папір). Завдання: всі учасники мають викинути однакову кількість пальців. Учасникам заборонено домовлятися або намагатися погоджувати свої дії.

Аналіз: Під час цієї гри можна виявити лідерів (ті, хто завжди викидає свою кількість пальців) та тих, хто під них підлаштовується.

3. Емоції.

Емоції (від лат. *emoveo* – вражаю, хвилюю) відображають навколишній світ у формі безпосереднього переживання явищ і ситуацій, які впливають на наші потреби і задовольняють їх.

Будь-яка інформація, яка сприяє задоволенню потреб, викликає позитивні емоції, а інформація, яка перешкоджає цьому, викликає негативні емоції. Тому в одних випадках ми обираємо таку поведінку, яка допомагає посилити, повторити радість, захоплення, інтерес, а в інших випадках – таку, яка запобігає виникненню страху, засмучення, гніву або послабляє їх. Такі емоції регулюють нашу поведінку.

Зміну загального емоційного фону ми називаємо *настрій*. Найвищою формою прояву емоцій є почуття. Це більш складне утворення, яке може носити суперечливий характер. Емоційний досвід людини збагачується в процесі особистісного зростання через співчуття, яке виникає перш за все під час спілкування з іншими людьми. Емоції і почуття – важливий регулятор людського спілкування.

4. «Імена» почуттів.

Кожний підліток записує стільки «імен» почуттів, скільки пригадає. Потім ведучий записує ці «імена» на дошці. Актуалізуються найбільш відомі емоції та емоційні стани. Пояснюється різниця між емоцією та емоційним станом.

Діти заносять до таблиці почуття ті, які для них характерні, і ті, які вони відчувають сьогодні. У першу колонку діти виписують «імена» почуттів. Потім обирається колонка, яка відповідає місцю, де зазвичай виникає це почуття (таких місць може бути декілька), в колонці ставиться позначка. У першій колонці записуються почуття, які частіше за все відчувались в останні півроку, у другій – почуття, які учасник відчував сьогодні.

Можна за 5-10 бальною системою оцінити інтенсивність почуттів. Дітям пропонується з'ясувати, як оточуючі розуміють їхні почуття.

«Імена» почуттів	Місця, де я зазвичай відчуваю ці почуття					
	Вдома	На вулиці	У школі	У новій компанії	Серед друзів	В інших місяцях (де саме?)
Зазвичай						
1. Злість						
2. Радість						
3. Зневіра						
Сьогодні						
1. Нудьга						
2. Страх						
3. Захоплення						
І. т. ін.						

5. Про користь і шкоду емоцій.

А. Обговорення.

- чи бувають стовідсотково даремні або шкідливі почуття?
- чи бувають почуття, які не завдають шкоди?

Б. Учасники розподіляються на групи по 3-5 чоловік і заповнюють таблицю.

Почуття	Її користь	Її шкідливість

Для дослідження пропонується любов і лінощі, але група може взяти будь-які інші почуття.

6. Домашнє завдання.

Перед дзеркалом створити скульптуру з самого себе під назвою «бадьорість, впевненість, сила, життєрадісність». Запам'ятати позу і міміку, «одягати і носити» цю позу три рази на день.

Література

1. Анн Л. Ф. Психологический тренинг с подростками. – СПб.: Питер, 2007. – 271 с.

ПРОГРАМА ТРЕНІНГУ

формування громадянської відповідальності підлітків

Номер заняття	Тематика занять	Кількість год.
1.	Відповідальність особистості	2
2.	Формування громадянської відповідальності	2
3.	Шляхи і методи формування громадянської відповідальності підлітків	2
4.	Громадянська відповідальність: вчинки та рішення	2
Усього		8

Мета тренінгу: сприяти формуванню у підлітків громадянської відповідальності.

Завдання тренінгу:

1. Розвиток самосвідомості підлітків інтернатних закладів.
2. Формування особистісної відповідальності.
3. Формування громадянської відповідальності.
4. Розвиток та відпрацювання навичок громадянської відповідальної поведінки.

Форма проведення занять: тренінгові заняття, у процесі яких учасники мають змогу емоційно пережити в індивідуальному досвіді та інтерпретувати набуті знання та вміння.

Кожне заняття програми має певну структуру, якої необхідно дотримуватися.

Методи, які використовуються в тренінгу: міні-лекції, рольові ігри, модельовані ситуації, тести, інтерв'ю, обговорення вправ, вправи на активізацію.

Кількість учасників групи для проведення заняття має обмежитися 12-15 особами. Місцем для проведення занять може бути будь-яке приміщення, у якому є стільці, столи для роботи учасників у малих групах та місце для розміщення необхідних матеріалів, а також дошка або фліп-чарт.

Структура тренінгових занять

№	Зміст	Орієнтовна тривалість
Заняття I. Відповідальність особистості		2 год.
1	Вправа «Давайте знайомитись»	
2	Вправа «Що людині важливо знати про себе?»	
3	Вправа «Мої життєві цінності»	
Заняття II. Формування громадянської відповідальності		2 год.
1	Вправа «Ким я буду»	
2	Вправа «Якості громадянина»	
3	Вправа «Юридична відповідальність»	
4	Інформаційне повідомлення «Юридична відповідальність»	
Заняття III. Шляхи і методи формування громадянської відповідальності підлітків		2 год.
1	Вправа «Мої інструменти»	
2	Вправа «Незакінчені речення»	
3	Притча «Все залишає свій слід»	
Заняття IV. Громадянська відповідальність: вчинки та рішення		2 год.
1	Вправа «Сад свідомого громадянина»	
2	Притча «Усе в твоїх руках»	
3	Підведення підсумків тренінгу	

ХІД ПРОВЕДЕННЯ ТРЕНІНГУ

Заняття «Відповідальність особистості»

Вправа «Давайте знайомитись»

Мета: знайомство, створення ситуації емоційного комфорту для подальшої плідної роботи із підлітками.

Техніка проведення: самопрезентація.

Час проведення: 10 хвилин.

Обладнання: бейджики, дошка, крейда, чисті аркуші паперу, олівці, роздрукований список прикметників.

Хід вправи: ведучий пропонує юнакам збиратися раз на тиждень протягом року. Акцентує увагу на тому, що усі присутні юнаки знайомі із результатами проведеної діагностики, а, отже, знають, що їм

необхідно покращити у своєму характері чи чому навчитися. Кожен юнак називає своє повне ім'я та прізвище, наприклад «Олександр Сливінський», і додає до нього два слова, які позитивно характеризують його як особистість чи вказують на статеvu приналежність (освічений і сміливий). Ведучому слід допомогти юнакам, запропонувавши свої варіанти.

Пам'ятка!

Авторитарний	Освічений
Ввічливий	Простий
Ближній, Боязкий	Розумний
Гордий, гоноровий, гідний	Сильний, сміливий, справжній
Дружній, добрий	Талановитий, тонкий
Егоїстичний	Уважний, улесливий
Жадібний	Файний
Зірковий	Худорлявий
Ідеальний	Цікавий
Красивий	Чорний
Лагідний	Шкідник
Милий, мирний, миролюбивий, могутній, мужній	Спритний
Ніжний, низький	Яскравий

Вправа «Що людині важливо знати про себе?»

Ведучий зазначає, що часом ніхто не знає людину краще, ніж вона сама. Люди ховаються від самих себе – то приписуючи собі бажані якості, то уподібнюючи себе до сторонньої людини, то витісняючи неприємну інформацію і демонструючи навколишнім лише те, що вони хотіли б бачити. Щоб навчитися добре розуміти інших людей, варто навчитися пізнавати й розуміти себе: чим ми відрізняємося від інших, чому нам часом сумно чи весело. У процесі самопізнання людина отримує інформацію про свою особистість. Ведучий підкреслює, що самопізнання – дослідження, пізнання самого себе – основа у роботі над собою. Знання людини про саму себе формуються постійно і з розвитком особистості зазнають змін. Ці знання ніколи не бувають повні. Людині важливо знати, що у цьому житті їй потрібно і які можливості є у неї, щоб це «потрібно» реалізувати,

адже саме спираючись на свої сильні сторони, можна отримати позитивний результат.

Після вступного слова ведучий пропонує юнакам тест на самовизначення, з метою сприяння виробленню в учнів прагнення до самовизначення.

Вправа «Мої життєві цінності»

Мета: сформувати бачення та усвідомлення підлітками власних життєвих цінностей.

Техніка проведення: індивідуальна робота.

Обладнання: на кожного підлітка ручки і картки з переліком цінностей: життя, воля, наполегливість, відвертість, скромність, здатність розуміти іншого, довіра, краса, турботливість, відповідальність, терпіння, вірність, любов, кохання, чуйність, ніжність, щирість, життєрадісність, родина, здоров'я, благополуччя, надія, гідність, працелюбність, практичність, прагнення до знань, вміння прощати, доброта, здоров'я, гармонія в сім'ї, щастя, злагода, спілкування, самоповага, взаємоповага, взаємопідтримка, взаємодопомога, взаєморозуміння, розум, рішучість, статус.

Хід вправи: підліткам роздаються бланки з переліком цінностей і пропонується вибрати 5 цінностей і пронумерувати їх за ступенем значущості. Підлітки презентують результати роботи, пояснюючи, чому саме ці цінності є для них важливими.

Обговорення: Чи були складності у виконанні вправи? Чому важливо мати в житті власні цінності? Які цінності виявились найбільш обраними?

Заняття «Формування громадянської відповідальності»

Вправа «Ким я буду»

Мета: сформувати в підлітків поняття про соціальні ролі.

Техніка проведення: міні-лекція.

Повідомлення. Поняття ролі містить у собі сукупність очікувань кожного індивіда як своєї власної поведінки, так і поведінки інших людей при взаємодії в певній ситуації.

Обговорення: Як Ви уявляєте роль громадянина? Які ще ролі Ви можете виконувати у майбутньому?

Вправа «Якості громадянина»

Мета: сприяння розумінню підлітками якостей, необхідних для виконання ролі громадянина.

Техніка проведення: обговорення.

Обладнання: папір формату А2, фломастери, маркери, олівці.

Хід вправи: учасники обговорюють, які якості та вміння необхідно мати юнаку для виконання ролі громадянина, розподіляючи їх на прийнятні та неприйнятні.

Неприйнятні якості – боягузтво, слабкість, безвілля, лінь, пияцтво, утриманство, лицемірство, брехня, інфантильність, спожи-вацтво.

Прийнятні – доброта, розум, мужність, ініціативність, чесність, справедливість, допомога, щирість, правдивість, правосвідомість, турботливість, цілеспрямованість, впевненість у собі, вміння відстоювати себе, активна соціальна позиція, відповідальність.

Вправа «Юридична відповідальність»

Мета: ознайомлення підлітків з юридичною відповідальністю, розвиток почуття відповідальності за свої дії.

Техніка проведення: групова робота.

Обладнання: підлітки розподіляються на три групи відповідно до видів відповідальності: «Кримінальна відповідальність», «Адміністративна відповідальність», «Цивільна відповідальність». І по черзі називають різні ситуації, обґрунтовуючи їх та види покарань:

- розбиття скла в автомобілі (адміністративна відповідальність).
- глум над могилою (кримінальна відповідальність).
- учень порвав шкільний підручник (цивільна відповідальність)
- учні викрали автомобіль (кримінальна відповідальність).
- учень викрав мобільний телефон (кримінальна відповідальність).
- учень зіпсував меблі в класі (цивільна відповідальність).
- учень перебував у нетверезому стані на вулиці та лайвся (адміністративна відповідальність).
- учень переходив дорогу у недозволеному місці (адміністративна відповідальність).

Обговорення: Чи легко було виконати це завдання? Що в ньому було складним?

Інформаційне повідомлення «Юридична відповідальність»

Юридична відповідальність – це передбачене законом і застосоване органами держави примусове обмеження або позбавлення правопорушника певних благ. Вона завжди супроводжується моральним осудженням порушника закону. Юридична відповідальність застосовується лише за певних обставин, передбачених законом, які називаються підставою відповідальності. Такою підставою є факт учинення правопорушення.

Існує 3 види юридичної відповідальності:

1. Кримінальна відповідальність неповнолітніх починається з 16 років (ч. 1 ст. 22 Кримінального кодексу України, далі – КК), але передбачається і знижений вік кримінальної відповідальності з 14 років за особливо важкі види злочинів (вбивство, згвалтування).

2. Адміністративна відповідальність (з 16 років). Застосовуються відповідні заходи впливу (публічне вибачення у потерпілого; попередження; догана; передання неповнолітнього під нагляд тощо). До адміністративних правопорушень відносяться: порушення правил дорожнього руху, порушення протипожежної безпеки. За адміністративні правопорушення до відповідальності притягуються особи від 16 років. Покарання: штраф, попередження, виправні роботи.

3. Цивільна відповідальність регулює майнові відносини. Покарання до правопорушника: відшкодування шкоди, сплата збитків. Згідно ст. 1178 ЦК України за заподіяну шкоду особами, що не досягли 14 років несуть відповідальність їхні батьки (усиновлювачі), опікуни, навчальні, виховні та інші установи. У випадку заподіяння шкоди неповнолітнім у віці від 14 до 18 років він відповідає на загальних підставах.

Незнання закону не звільняє від відповідальності, отже, знай: якщо ти малолітній правопорушник, то тобі доведеться нести передбачену Законом відповідальність; неповнолітні віком від 11 до 18 років можуть бути притягнуті до відповідальності за неналежну поведінку (систематичне ухилення від навчання та праці, бродяжництво, жебрацтво, дрібні злочини тощо) й направлені за вироком суду чи за рішенням уповноважених служб у справах неповнолітніх на перевиховання до спеціальної школи (професійного училища); закон установлює кримінальну відповідальність за протиправні дії з 16 ро-

ків; неповнолітні, яким на момент вчинення тяжкого злочину (вбивства, зґвалтування, грабежу, злісного хуліганства тощо) виповнилося 14 років, можуть бути за вироком суду позбавлені волі строком до 10 років, з відбуванням покарання у виховно-трудовій колонії; якщо заподіяний злочин не становить великої небезпеки для суспільства, до неповнолітнього можуть бути застосовані примусові заходи виховного характеру.

Заняття «Шляхи і методи формування громадянської відповідальності підлітків»

Вправа «Мої інструменти»

Мета: сприяти розвитку якостей, необхідних майбутньому громадянину.

Техніка проведення: мозковий штурм.

Обладнання: папір формату А4, ручки, фломастери.

Хід вправи: ведучий наголошує, що перед будь-якою роботою, чи збирається людина будувати будинок або ліпити пельмені, їй потрібно точно знати, які є в наявності матеріали та інструменти. Так само підлітку потрібно усвідомлювати чи готовий він мати не лише громадянські права, а й виконувати громадянські обов'язки. Ведучий пропонує підліткам подумати і скласти список необхідних для досягнення мети інструментів. Для цього аркуш паперу потрібно поділити вертикально на дві половини. У лівій записують інструменти, якими підлітки вже володіють (це можуть бути деякі знання, віковий чи фізичний стан, риси характеру, друзі чи родичі, що у разі потреби підтримають і допоможуть, фінансові ресурси, бажання тощо), у правій – ті, які їм ще будуть потрібні. Після виконання цього завдання ведучий просить підлітків зачитати отриманий список інструментів.

Обговорення: Що із переліченого допомогло вам досягнути успіху в навчанні чи інших справах? Над розвитком яких особистісних якостей вам потрібно працювати насамперед?

Вправа «Незакінчені речення»

Мета: самоаналіз та самопізнання в області відповідальності.

Інструкція: учасникам пропонується дописати такі речення:

1. Бути відповідальним для мене означає ...
2. Громадянську відповідальність я проявляю у ...
3. Для виховання громадянської відповідальності в школі необхідно
4. Безвідповідальні люди – це ...
5. Відповідальну людину я впізнаю за ...
6. Я б побоювся нести відповідальність за ...
7. Я несу відповідальність за ...

Обговорення: учасники по черзі зачитують продовжені ними речення та коментують їх.

Притча «Все залишає свій слід»

Жив-був один дуже запальний і нестриманий молодий чоловік. І ось одного разу його батько дав йому мішечок із цвяхами і сказав, щоб кожного разу, коли він не стримає свого гніву, він вбивав один цвях у стовп огорожі. У перший день в стовпі було декілька десятків цвяхів. Другого дня ще більше... Наступного тижня він навчився стримувати свій гнів, і з кожним днем число забитих в стовп цвяхів стало зменшуватися. Хлопець зрозумів, що легше контролювати свій гнів, ніж забивати цвяхи. Нарешті прийшов день, коли він жодного разу не втратив контроль над своїми емоціями. Він розповів про це своєму батьку, і той сказав, що цього разу кожного дня, коли синові вдасться стриматися, він може витягнути зі стовпа по одному цвяху. Йшов час, і прийшов день, коли він міг повідомити батька про те, що в стовпі не залишилося жодного цвяха. Тоді батько взяв сина за руку, підвів до огорожі і сказав: «Ти непогано впорався, але ти бачиш, скільки в стовпі дірок? Він вже ніколи не буде таким, як раніше. Коли говориш людині що-небудь зле, у неї залишається такий шрам, як і ці дірки. І не важливо, скільки разів після цього ти вибачишся – шрам залишиться».

Колективне обговорення: Чого навчає притча? Як ви гадаєте, чи реально навчитися володіти собою, стримувати негативні емоції?

Заняття «Громадянська відповідальність: вчинки та рішення»

Вправа «Сад свідомого громадянина»

Необхідні матеріали: папір формату А1 із великим зображенням дерева, папір формату А4, фломастери, скотч.

Хід вправи: ведучий показує плакат із зображенням дерева, наголошуючи на тому, що коріння та основа дерева – громадянські якості. Гілки дерева, які утворюють крону – то наші знання, вміння, якості, що допомагають у оволодінні роллю громадянина. Кожному підлітку пропонується вирізати із паперу будь-який фрукт і написати на ньому список знань, якостей та вмінь людини, які, на його думку, притаманні громадянину. Підлітки по черзі зачитують свої списки і вішають «фрукти» на зображене дерево. Підліткам роздаються краплинки символічного життєдайного дощу для «Саду свідомого громадянина», на яких підлітки пишуть відповідь на запитання «Що я можу зробити для підготовки себе до ролі батька?». Потім юнаки по черзі підходять до «Дерева прийняття рішення», кріплять свої краплинки.

Обговорення: Які найважливіші якості громадянина можна виділити? У яких життєвих ситуаціях допоможуть ті чи інші якості?

Притча «Усе в твоїх руках»

Давним-давно в старовинному місті жив Майстер, у якого було багато учнів. Найбільш здібний із них одного разу замислився: «А чи є питання, на яке наш Майстер не зміг би дати відповіді?». Він пішов на квітучий луг, спіймав найкрасивішого метелика і сховав його між долонями.

Метелик чіплявся лапками за його руки, і учневі було лоскотно. Посміхаючись, він підійшов до Майстра й запитав:

– Скажіть, який метелик у мене в руках: живий чи мертвий?

Учень міцно тримав метелика в зімкнутих долонях і був готовий у будь-яку мить стиснути їх заради своєї істини. Навіть не дивлячись на руки учня, Майстер відповів:

– Усе в твоїх руках.

Коллективне обговорення: Як ви думаєте, про що ця притча? Чи траплялися в вашому житті випадки, коли чийсь необережний вчинок або слово впливали на те, що відбувалося в житті інших людей?

Запитання для обговорення тренінгу:

1. Як часто ви аналізуєте прийняття рішення у відповідності з усвідомленням наслідків?
2. Чи може на «гілочці» позитивних наслідків вирости ще одна гілочка, і навпаки?
3. Які висновки можна зробити, виконавши цю вправу?

Підведення підсумків тренінгу.

ПРОГРАМА ФОРМУВАННЯ громадянських якостей в підлітків інтернатних закладів

№	Тема	Мета
7 клас		
1.	Я для себе, я для інших	Формувати уявлення про себе як члена класного і шкільного колективу, уміння пізнавати та об'єктивно оцінювати себе
2.	Відповідальність	Формувати уявлення про відповідальність, відповідальні дії і вчинки
3.	Мої права – мої обов'язки	Сприяти розумінню поняття громадянин, виховувати повагу до державних і народних символів України
4.	Ми патріоти	Виховувати повагу до Української держави, українського народу; ідентифікація себе з ним, інтерес до української культури, історії, традицій і звичаїв.
8 клас		
1.	Моє Я	Формувати уявлення про себе, своє Я, уміння пізнавати та об'єктивно оцінювати себе.
2.	Права і обов'язки, повага до іншого	Ознайомити учнів зі змістом основних статей Загальної Деларації прав людини, Конвенції про права дитини, Конституції України
3.	Я серед людей	Правильно визначати своє місце в суспільстві, виховувати вміння виявляти повагу до інших людей та до себе, відстоювати власну гідність і поважати гідність інших, робити моральний вибір у різних життєвих ситуаціях
4.	«Я дитина українська, українського роду, українці – то є назва славного народу»	Уявлення про себе як українця, знання історії своєї країни, краю, столиці нашої держави, рідного міста, повага до них
9 клас		
1.	У пошуках себе	Формувати уявлення про себе, своє Я, уміння пізнавати та об'єктивно оцінювати себе
2.	Людина серед людей	Формувати уявлення про закони і закономірності міжособистісної взаємодії, відповідальне ставлення до себе і до інших

№	Тема	Мета
3.	«Без верби і калини немає України»	Формувати знання про державні і народні символи України, історію їх виникнення, повагу до них
4.	Твоя життєва позиція	Формувати активну, життєву позицію, ініціативність, вміння робити моральний вибір у різних життєвих ситуаціях

Наведемо орієнтовний зміст (уривки) деяких занять за цією програмою, які проводилися на формувальному етапі експерименту з метою формування громадянських якостей підлітків інтернатних закладів.

У підлітковому віці продовжується опанування дитиною різних соціальних ролей, активізується розвиток соціального інтелекту, розширюється соціальний досвід. У цей час відбувається інтенсивне формування соціального «Я» дитини, що активізує її налаштованість на встановлення і поглиблення соціальних контактів, на самоствердження, самопредставлення. Водночас, як засвідчили результати педагогічної діагностики, для значної кількості дітей підліткового віку труднощі у формуванні громадянських якостей пов'язані з недостатньою сформованістю показників когнітивного компонента, ситуативним використанням громадянських знань, моральних правил і соціальних норм, надання переваги утилітарним цінностям, що зумовлює їх відокремлення від групи, породжує агресивність і конфліктність і, як наслідок, ускладнює набуття ними необхідних особистісних утворень.

Зважаючи на це, зміст позаурочної виховної діяльності з дітьми підліткового віку спрямовувався на подолання виявленого негативу.

Під час проведення виховних годин ми застосовували різні форми і методи виховання. Одним з таких методів стала бесіда. *Бесіду* як метод педагогічної діагностики варто застосовувати для одержання даних щодо сформованості в учнів показників критеріїв когнітивного та емоційно-ціннісного компонентів, розуміння таких понять як право і обов'язок, закон, держава, державні символи, почуття відповідальності, вміння робити моральний вибір, знання про ініціативність і активність.

Опрацьовуючи теми «Моє Я», «У пошуках себе» у змісті виховної години намагалися розкрити такі поняття: хто така людина,

особа; розмірковували про потреби і бажання, розуміння природних прав людини, цінностей людського суспільства; вчилися визначати пріоритетні потреби і пояснювати свій вибір.

У зміст виховних занять вводили *бесіди* проблемного змісту, які допомагали дітям краще зрозуміти себе, ключові моральні категорії, дізнатися про те, що одні й ті самі вчинки можуть по-різному сприйматися людьми (колективне обговорення оповідань, уявних і реальних життєвих випадків). Для прикладу, наведемо оповідання В. А. Овсєєвої «Три товариші».

«Вітя загубив сніданок, який мама дала йому до школи. На великій перерві всі діти снідали, а Вітя відійшов до стіни. «Чому ти не снідаєш?», – запитав його Микола. «Сніданок загубив», – відповів Вітя. «Погано, – відповів Микола, відкушуючи великий шматок білого хліба, – до обіду ще далеко!». «А де ти його загубив?», – запитав Мишко. «Не знаю...», – тихо відповів Вітя і відвернувся. «Ти, мабуть, в кишені ніс, а треба було в сумку покласти», – сказав Мишко. А Володя нічого не запитував. Він підійшов до Віті, розломив навпіл шматок хліба з маслом і дав товаришу: «Бери, їж».

З метою активізації дітей, створення умов, які давали б їм змогу подивитися на різні життєві ситуації нібито «збоку» й оцінити закладений у них моральний і соціальний зміст, після прослуховування оповідання проводилася *міні-дискусія*, під час якої було привернено увагу школярів до проблем морального характеру.

Після прослуховування оповідання дітям було задано низку запитань:

1. Чи доводилося вам потрапляти в таку ситуацію?
2. Як би ви вчинили, якби ваш товариш потрапив у таку ситуацію?
3. Кого з хлопців можна назвати справжнім товаришем?

Після проведення дискусії школярам було запропоновано пограти у гру «Мікрофон».

Давайте поміркуємо: як часто ви потрапляли у таку ситуацію, як поводити себе в таких ситуаціях, що б ви порадили Віті, а що – його друзям.

Вправа «Це – Я».

Учніям дається завдання записати слово, яке складається з однієї букви, але з двох звуків: Я (йя). Надалі пропонується заплющити очі

й зазирнути в самих себе, спробувати побачити себе, почути себе (Який Я? Яким я себе відчуваю?). Відкрити очі та записати все, що вони знають про своє «Я» (Хто «Я?», Який «Я?»), прочитати вголос (по черзі) свої записи.

– Чи написав хто-небудь про себе, що він совісна людина? Совісний – як ви це розумієте? Совість походить від слів *спільно знати, відати*. Совісна людина розуміє свою відповідальність перед іншими людьми, самостійно оцінює і контролює свою поведінку, є суддею своїх думок і вчинків.

Після цього проводилася робота в групах.

Робота в групах «Визначення совісті, совісної людини».

Завдання групам: закінчити речення «Це коли людина в чомусь зізнається...», «Коли соромно...», «Це внутрішній голос, який...», «Коли зробиш щось погане...», «Коли співчуваєш, чуєш...».

Вправа «Незакінчені речення».

Учні записують стисло одне-два речення, продовжуючи вислови:

1. Мені подобається в собі....., мені не подобається в собі....
2. Мій настрій частіше....
3. Мені сумно, коли.....
4. Мене радісно, коли...
5. У житті я хочу досягти....

Обговорення: яке речення виявилось найскладнішим? Чому?

Вправа-міркування.

Вчитель: послушайте, як розмовляти зі своєю совістю, не загубити той маленький ключик, що відкриває всередині нас певні комірчини, у кожній з яких живе якийсь почуття:

Наодинці:

1. Ти розмірковуєш над тим, як вчинив.
2. Ця думка переслідує тебе.
3. Ти розумієш, що вчинок треба виправити.
4. Ти виправляєш його.
5. Наступає згода із самим собою.

Отже, совість – це внутрішній світ людини. Якщо в ньому лад, життя буде щасливим. Совість потрібна людині, щоб жити в ладу з самим собою.

Надалі дітям було запропоновано проблемну ситуацію. Проблема ситуація – це спеціально дібрана (розроблена) система життєвих ситуацій, які вимагають самостійного розв’язання певної проблеми. Доцільність використання проблемних ситуацій зумовлюється тим, що в повсякденному житті люди не завжди знають справжні причини поведінки іншої людини. Залучаючись до розв’язання проблемних ситуацій, дитина інтерпретує й оцінює причини і мотиви поведінки інших, ґрунтуючись на особистому досвіді.

1. Вова жив у селі. Кожен день він носив обід татові в поле. Одного разу, коли хлопчик йшов до тата, він побачив голуба зі зламаним крилом. Він узяв голуба, повернувся додому і став його лікувати. Але коли він закінчив лікувати голуба, було вже пізно нести обід татові. Тато довго чекав Вову, але так і не дочекався.

Після прослуховування ситуації дітям було запропоновано наступні питання для обговорення:

1. Як мав вчинити Вова?
2. Як би ви вчинили на його місці? Чому?

Підліткам пропонувалося навести приклади того, чи потрапляли вони в подібні ситуації і як поводити себе.

2. Дмитро і Сашко завжди ходили до школи разом і ніколи не спізнювалися. Вони знали, що за запізнення їх буде лаяти вчителька. Одного разу по дорозі до школи вони побачили стареньку, якій стало погано, і вона попросила хлопчиків допомогти їй. Сашко сказав: «Я не можу допомогти старенькій, бо спізнююся до школи і вчителька буде мене сварити». А Дмитро став допомагати старенькій і запізнився до школи.

1. Як ви оцінюєте вчинки хлопців?
2. Як би ви вчинили на їх місці?

Наступне завдання школярі виконували у групах. Клас був поділений на групи. Кожна група отримувала картки з незакінченими реченнями. Речення стосувалися чеснот і якостей людини. Наприклад: «Я думаю, що відповідальний учень це...», «Я думаю, що совісна людина, це...», «Я думаю, що законослухняна людина це...», «Я думаю, що самостійна людина це...» і т. ін.

Структура цієї методики подібна до методики «Три питання», але передбачає незавершеність питань. Зважаючи на продовження речень, які буде конструювати учень, ми досліджували рівень його

знань і розуміння громадянських якостей, цінностей, уявлень, поглядів та орієнтирів.

Після завершення завдання учні кожної групи зачитували свої варіанти відповідей і порівнювали їх з іншими відповідями. Насамкінець проводилась підсумкова дискусія, на якій обговорювалися якості громадянина.

Під час опрацювання цієї теми застосовували вправу «Теми для спілкування». Для цього клас був поділений на групи. Одна група писала на аркушах паперу теми за якими їм найлегше спілкуватися, а інша група – теми, на які їм важко спілкуватись. Після виконання завдання групи обмінювались думками з приводу різних тем для спілкування. Аргументували свої думки, намагалися знайти шляхи для подолання незручностей під час спілкування.

Опрацьовуючи тему «*Мої права та обов'язки*», ознайомили школярів з такими поняттями як «право», «обов'язок», «гідність», «патріотизм», «повага», «державні символи», «національна гідність». Також сформували в учнів уявлення про зміст основних статей Загальної Деларації прав людини, Конвенції про права дитини, Конституції України.

Наприклад, учням було запропоновано наступне заняття:

Тема: «Ми патріоти». Метою запровадження цієї теми було розкрити зміст поняття «патріот», «патріотизм», виховати повагу до Української держави, українського народу, сприяти ідентифікації учнів себе з ним, інтересу до української культури, історії, традицій і звичаїв.

Проводилася бесіда, під час якої увага зосереджувалася на тому, хто такі патріоти України, що таке патріотизм, які риси характеризують патріота своєї країни.

Визначальною рисою українського патріотизму в усі часи має бути його дієвість. Саме вона спроможна перетворювати почуття в конкретні справи і вчинки на користь Батьківщини і держави. Адже патріот – це не той, хто говорить красиві слова про Україну, прикрашає дійсність, а той, хто бачить труднощі, помилки, невирішені проблеми, розуміє соціально-політичну ситуацію в країні і світі, проте не панікує, не носиться зі своїми егоїстичними претензіями, не збирається тікати туди, де краще, а готовий долати перешкоди, зв'язати

свою долю з долею Вітчизни. Патріот – це той, хто в сьогоденні умовах неправового поля сприяє розбудові демократичної соціальної держави правовими методами. Він не ототожнює Україну, державу з владою, а усвідомлює, що влада має бути лише механізмом, засобом здійснення волі народу. Любов до Батьківщини в українського патріота поєднується з вірою в неї, в її покликання, прекрасне майбутнє, що обов'язково прийде. Справжній патріот, керуючись живим досвідом і героїчним минулим народу, вірить, що він впорається зі своїми історичними випробуваннями і вийде з них міцнішим і збагаченим духовно. Однак свідомий патріот бачить не лише духовну красу свого народу, а й його слабкості, помилки, розуміє, що в історії Вітчизни є й темні, важкі сторінки. Любити свій народ не означає улещувати його чи приховувати від нього слабкі сторони, але чесно і мужньо викривати їх і боротися з ними. У цьому полягає вияв громадянської мужності. Національна гордість не повинна вироджуватись у самозадоволення. Дослідники феномену патріотизму зазначають, що свідомий патріотизм нерозривний з відповідальністю. Чи погоджуєтесь Ви з цим? Аргументуйте свої міркування (відповіді учнів).

Вчитель: Процес національного відродження України потребує від громадян не лише віри і любові до свого народу, а й усвідомлення своєї відповідальності перед суспільством, народом, нацією. Мало-свідомий громадянин або не думає про свою відповідальність, або ж боїться її. Для нього доля країни – стороння справа, а його власні дії визначаються суто особистими потребами й інтересами. Відповідальність же передбачає, з одного боку, усвідомлення необхідного, а з іншого – можливість вибору шляхів його реалізації. Особиста відповідальність – вільна реалізація правильно обраного обов'язку. Як, на Вашу думку, має виявлятися патріотизм в умовах поліетнічної держави, якою є Україна? (відповіді учнів).

Вчитель: Українська нація – це понад сто різних етносів, які мають свою етнічну самосвідомість. Вона базується на етнічній ідентифікації, яка вбирає в себе любов до свого народу, віру в його духовні сили, її майбутнє, готовність до праці на користь народу; знання та вміння осмислювати його моральні та культурні цінності, історію, звичаї, обряди, символіку; передбачає систему вчинків, які мотивуються любов'ю, вірою, звичками, знаннями, відповідальністю перед своїм народом.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА із захисту прав дитини

Міжнародні документи:

1. Декларація прав людини (прийнята ООН у 1948 р.) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Декларація прав дитини (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 р.) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU59001D.html.
3. Декларація про захист жінок і дітей у надзвичайних обставинах і під час збройних конфліктів (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 14 грудня 1974 р.) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_317
4. Європейська конвенція про визнання виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми (прийнята Радою Європи 20 травня 1980 р.) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_327.
5. Конвенція про права дитини (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 р.) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
6. Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту й розвитку дітей у 90-ті роки та План дії зі здійснення Декларації (прийнята ООН 30 вересня 1990 р.) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_075
7. Декларація принципів толерантності (прийнята на Генеральній конференції ЮНЕСКО в Парижі 16 листопада 1995 р.) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_503
8. Європейська конвенція про здійснення прав дитини (прийнята 25 січня 1996 р. у Страсбурзі Радою Європи) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_135

Українське законодавство із захисту прав дитини

9. Конституція України [Електронний ресурс]: прийнята на п'ятій сесії Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР: – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
10. Сімейний кодекс України [Електронний ресурс]: Кодекс України від 10.01.2002 р. №2947-III; із змінами від 06.02.2018. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>

Закони України

11. Про державну допомогу сім'ям з дітьми [Електронний ресурс]: Закон України від 21.11.1992 № 2811-ХІІ; із змінами від 20.01.2018. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>
12. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні [Електронний ресурс]: Закон України від 05.02.1993 № 2998-ХІІ; із змінами від 01.01.2017. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2998-12>
13. Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх [Електронний ресурс]: Закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР; із змінами від 09.02.2017. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80>
14. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини». [Електронний ресурс]: Закон України від 26.12.1997 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>
15. Про молодіжні та дитячі громадські організації [Електронний ресурс]: Закон України від 01.12.1998 № 281-ХІV; із змінами від 01.01.2016. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/281-14>
16. Про загальну середню освіту [Електронний ресурс]: Закон України від 13.05.1999 р. № 651-ХІV; із змінами від 28.09.2017 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/651-14>
17. Про ратифікацію Основної Угоди про співробітництво між Дитячим фондом ООН та Урядом України [Електронний ресурс]: Закон України від 10.09.1999 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1071-14>
18. Про позашкільну освіту [Електронний ресурс]: Закон України від 22.06.2000 № 1841-ІІІ; із змінами від 28.09.2017 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1841-14>
19. Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам [Електронний ресурс]: Закон України від 16.11.2000 р. № 2109-ІІІ; із змінами від 20.01.2018. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2109-14>
20. Про охорону дитинства [Електронний ресурс]: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-ІІІ; із змінами від 19.12.2017. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
21. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю [Електронний ресурс]: Закон України від 21.06.2001 р. № 2558-ІІІ; із змінами від 20.01.2018 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2558-14>
22. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [Електронний ресурс]: Закон України від 13.01.2005 № 2342-ІV; із зміна-

ми від 27.03.2018 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>

23. Про вищу освіту. [Електронний ресурс]. Закон України від 1 лип. 2014 р. № 1556-VII. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
24. Про освіту [Електронний ресурс]: Закон України від 05.09.2017 року № 2145-VIII. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
25. Про соціальні послуги [Електронний ресурс]: Закон України від 19.06.2003 р № 966-IV; із змінами від 07.01.2018. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/966-15>

Укази Президента України:

26. Про Національну програму «Діти України» [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 18.01.1996 р. № 63/96. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/63/96>
27. Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей»: [Електронний ресурс]: Указ Президента України «від 11 липня 2005 р. № 1086/2005. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1086/2005>
28. Про Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 22.10.2012 № 609/2012. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/609/2012>].

Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України

29. Основна Угода про співробітництво між Дитячим Фондом Організації Об'єднаних Націй та Урядом України (Угоду схвалено й подано на ратифікацію згідно з Постановою КМ № 1198 (1198-99-п) від 05.07.99) (Угоду ратифіковано законом № 1071-XIV (1071-14) від 21.09.99). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.uazakon.com/document/spart67/inx67674.htm>
30. Про утворення Міжвідомчої комісії з питань охорони дитинства [Електронний ресурс]: Постанова КМУ від 03.08.2000 № 1200; із змінами від 16.05.2017. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1200-2000-%D0%BF>
31. Про схвалення Концепції Державної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [Електронний ресурс] Постанова КМУ від 11.05.2006 р. № 263. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=263-2006-%F0>
32. Про затвердження Державної цільової соціальної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського

- підкування [Електронний ресурс]: Постанова КМУ від 17.10.2007 року № 1242. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1242_2007-%EF
33. Про порядок надання платних соціальних послуг і затвердження їх переліку [Електронний ресурс]: Постанова КМУ від 14.01.2004 р. № 12. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/12-2004-%D0%BF>
34. Про затвердження Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року [Електронний ресурс] : Постанова КМУ від 30.05.2018 № 453. – Режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF>
35. Про схвалення Стратегії інформування громадян про гарантовані їм Конституцією та законами України права на період до 2019 року

Накази, листи Міністерств

36. Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу [Електронний ресурс]: Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 23.09.2009 р. № 3357. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0966-09>
37. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [Електронний ресурс]: Лист МОН від 20.05.2014 № 1/9-256. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/v-256729-14>
38. Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах [Електронний ресурс]: Наказ Мінсоцполітики від 31.03.2016 № 318; із змінами від 10.03.2017 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0621-16>
39. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги соціальної інтеграції випускників інтернатних закладів (установ) [Електронний ресурс]: Наказ Мінсоцполітики від 26.09.2016 № 1067. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1367-16>
40. Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування [Електронний ресурс]: Наказ Мінсоцполітики від 11.08.2017 № 1307. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1089-17>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА з громадянського виховання

Укази Президента України

1. Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 — 2020 роки [Електронний ресурс]: Указ Президента України №580/2015. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/5802015-19494>

Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України

2. Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття») [Електронний ресурс]: Постанова КМУ від 03.11.1993 р. № 896; із змінами від 29.05.1996. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF>
3. Про затвердження плану заходів щодо популяризації державних символів України, виховання поваги до них у суспільстві [Електронний ресурс]: Розпорядження КМУ від 07.12.2016 №954-р. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/249596502>
4. Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2017-2020 роки [Електронний ресурс]. Розпорядження КМУ від 18.10.2017 №743-р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/743-2017-%D1%80>
5. Про схвалення Стратегії інформування громадян про гарантовані їм Конституцією та законами України права на період до 2019 року [Електронний ресурс]. Розпорядження КМУ від 20.12.2017 р. №1012-р. – Режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1012-2017-%D1%80>

Накази та Листи Міністерства освіти і науки України

6. Про основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України [Електронний ресурс]: Наказ М-ва освіти і науки України № 1243 від 31 жовт. 2011 р. // Освіта.ua. – 2016. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/24565/.
7. Щодо виховання сучасного громадянина в полікультурному середовищі засобами позакласної роботи [Електронний ресурс]: Лист МОН молоді та спорту № 1/9-530 від 27.07.12 року. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/pozashk_osv/30473/
8. Про затвердження Положення про Всеукраїнську дитячо-юнацьку військово-патріотичну гру «Сокіл» («Джура») [Електронний ресурс]: (зі змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки Укра-

- їни від 31.03.2014 р. №276): наказ від 13.06.2012 р. № 687. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1094-12>
9. Про проведення Уроків мужності [Електронний ресурс]: лист МОН України від 13.08.2014 р. № 1/9-412. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/42453/
 10. Про методичні рекомендації з патріотичного виховання [Електронний ресурс]: лист МОН України від 27.11.2014 р. № 1/9-614. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/pozashk_osv/44204/
 11. Про відзначення Дня пам'яті та примирення і Дня Перемоги над нацизмом у Європі [Електронний ресурс]: лист МОН України від 23.04.2015 № 1/9-211. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/3855>
 12. Щодо протидії пропаганді сепаратизму та антиукраїнській ідеології в системі освіти [Електронний ресурс]: лист МОН України від 24.06.2015 р. № 1/9-302. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS24913.html
 13. Про національно-патріотичне виховання в системі освіти [Електронний ресурс]: наказ МОН України від 16.07.2015 № 768. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ru/about-ministry/normative/4263->
 14. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах» [Електронний ресурс] : наказ МОН України № 641 від 16.06.2015. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS24863.html

Рекомендаційний список літератури

15. Концепція громадянського виховання учнів у системі загальної середньої освіти України (І.Г. Осадчий) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.xn--80aamewp7k6b.com.ua/karta-sajtu-2/natsionalno-patriotychne-vyhovannya-m/kontseptsiya-gromadyanskogo-vyhovannya-uchniv-u-systemi-zagalnoyi-serednoyi-osvity-ukrayiny-i-g-osadchij/>
16. Концепція громадянської освіти та виховання дітей і молоді в Україні (проект, 2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://www.google.com.ua/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=%D096%20\(2012\)](https://www.google.com.ua/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=%D096%20(2012))
17. Чорна К. Виховання громадянина, патріота, гуманіста: [навч.-метод. посіб.] / К. Чорна. – Київ: ТОВ «Хік», 2004. – 95 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для педагогів шкіл-інтернатів
«Педагогічні аспекти формування громадянських якостей
вихованців інтернатних закладів»
(авторська розробка)

Мета: з'ясувати ступінь підготовленості педагогів шкіл-інтернатів до формування громадянських якостей вихованців інтернатних закладів.

1. Який зміст Ви вкладаєте в поняття «громадянське виховання»?

2. Як Ви вважаєте, чи є проблема формування громадянських якостей учнів шкіл-інтернатів актуальною? _____

3. Чи може сучасна школа-інтернат, на Вашу думку, досягнути значного успіху у формуванні громадянських якостей підлітків?

4. Які методи виховання Ви використовуєте в практичній роботі в процесі формування громадянських якостей учнів? Перерахуйте їх. _____

5. Які труднощі виникають у Вас в процесі формування громадянських якостей учнів? _____

6. Чи потребуєте Ви додаткового методичного забезпечення щодо формування громадянських якостей? _____

7. Що саме, на вашу думку, сприятиме підвищенню ефективності процесу формування громадянських якостей підлітків шкіл-інтернатів? _____

Дякуємо за відповіді

Анкета

Стать _____ Клас _____

1. Які якості необхідні мені аби бути справжнім громадянином?

- а) освіченість;
- б) відповідальність;
- в) ініціативність;
- г) дисциплінованість;
- д) почуття громадянського обов'язку;
- е) мужність;
- є) терпимість;
- і) твій варіант відповіді _____

2. Бути відповідальним громадянином означає:

- а) знати свої обов'язки та ви виконувати їх;
- б) виконувати те про, що тебе просять дорослі, вчителі, друзі;
- в) думати про наслідки своїх вчинків;
- г) твій варіант відповіді _____

3. Чи виконуєш ти громадські доручення в школі:

- а) так, із задоволенням;
- б) так, але тому що так потрібно;
- в) ні;
- г) твій варіант відповіді _____

4. Звідки ти дізнаєшся про права та обов'язки людини?

- а) з підручника правознавства;
- б) від вчителів;
- в) від батьків, друзів
- г) з інших джерел.

5. Чи потрібно відстоювати свої права?

- а) так, обов'язково;
- б) так, але без порушення прав інших;
- в) ні, це робить держава за мене;
- г) твій варіант відповіді _____

6. Найбільша цінність людини _____

7. Громадянську відповідальність я проявляю у _____

8. Для виховання громадянської відповідальності в школі необхідно _____

9. Які знання щодо своїх прав та обов'язків мені б стали у нагоді після закінчення закладу _____

Дякуємо за відповідь!

АНКЕТА-ТЕСТ

Клас _____ Стать _____

I. Громадянин це:

- а) член певного соціуму, який має права та обов'язки,
- б) людина, яка любить свою країну;
- в) людина, яка проживає на певній території;

II. Бути правосвідомим громадянином означає:

- а) знати і користуватися правами, наданими державою, та виконувати свої обов'язки;
- б) поважати думку іншого;
- г) мати паспорт громадянина України;

III. Відповідальний громадянин це:

- а) той, хто передбачає результати і наслідки своїх дій, здатний керувати ними та нести відповідальність у разі невиконання обов'язків чи порушення прав інших осіб;
- б) людина, яка береться за будь-яку справу;
- в) будь-яка людина, яка є громадянином України;

IV. Серед обов'язків громадян в Конституції

України зазначені:

- а) захист Вітчизни, її незалежності і територіальної цілісності, шанування її державних символів;
- б) в Конституції немає обов'язків, тільки права людини;
- в) обов'язок громадян уважно слухати співрозмовника;

V. Громадянська активність це:

- а) активність людей, яка направлена на розв'язання громадських (суспільних) проблем;
- б) виконання певні завдань без допомоги інших;
- в) будь-яка активність є громадянською;

VI. Активна громадянська позиція це:

- а) участь у справах класу, суспільства, держави;
- б) небайдуже ставлення до інших;
- в) проводити вільний час з друзями;

VII. Ініціативність це:

- а) здатність до активних, самостійних дій
- б) ситуативне включення у різні види діяльності;
- в) допомога іншим;

VIII. Патріотизм це:

- а) жити і діяти на користь Батьківщини;
- б) риса, яка визначає особу як громадянина;
- в) ситуативний прояв любові до Батьківщини

Дякуємо за відповідь

Анкета «Твої права та обов'язки»

Інструкція: ми пропонуємо Вам перевірити, наскільки Ви обізнані щодо своїх прав та обов'язків. Анкета проводиться анонімно, тому прохання: відповіді мають бути щирими та відвертими.

Клас _____ **Стать** _____

1. Які закони та інші нормативно-правові акти захищають права дітей та обумовлюють обов'язки? _____

2. Назвіть ваші права і обов'язки як учня _____

3. Назвіть ваші права і обов'язки як громадянина України _____

4. Звідки Ви отримали інформацію про те, що права дітей захищаються?

- від учителя
- від батьків
- від працівників поліції
- від працівників соціальних служб
- із засобів масової інформації (телебачення, Інтернет)
- інші джерела (які?) _____

5. Як, на Вашу думку, діти можуть захистити себе від жорстокості дорослих? _____

6. Куди б ви звернулися у разі потреби, щоб захистити свої права?

7. Чи були у Вашому житті випадки, коли Ваші права порушувалися?

8. Чи знаєте Ви свої обов'язки? Якщо так, то перерахуйте їх _____

9. Чи вважаєте Ви, що достатньо інформовані щодо своїх прав та обов'язків? _____

10. Які невирішені проблеми і труднощі є у сучасних школярів?
(*підкресліть потрібне*):

- Проблеми у відносинах з вчителями;
- Великі навантаження в школі;
- Алкоголізм, куріння, наркозалежність в середовищі дітей та підлітків;
- Сирітство, бездоглядність, безпритульність дітей.
- Психологічні проблеми;
- Фінансові проблеми;
- Проблеми в спілкуванні з однолітками;
- Нерозуміння з боку батьків;
- Незнання власних прав;
- Немає ніяких проблем;
- Не знаю.

Дякуємо за участь!

Метод моральних дилем

Метод дилем (дилеми Л. Колберга) полягає у спільному обговоренні школярами моральних дилем. До кожної дилеми розробляються питання, відповідно до яких вибудовується обговорення. До кожного питання діти наводять переконливі доводи «за» і «проти». Аналіз відповідей корисно провести за такими ознаками: вибір, цінність, соціальні ролі й справедливість.

Це метод впливу на екзистенційну сферу особистості. Методу дилем відповідає метод самовиховання – рефлексія, що означає процес роздумів індивіда про те, що відбувається у його власній свідомості. Рефлексія передбачає не тільки пізнання людиною самої себе у певній ситуації чи у певний період, а й з'ясування ставлення до себе оточуючих, а також вироблення уявлень про зміни, які можуть відбутися. [З *Україною в серці (тренінг з патріотичного виховання дітей та молоді): посіб.* / І. Д. Бех, В. І. Кириченко, Ж. В. Петрочко. – Харків: «Друкарня Мадрид», 2016. – 140 с. Видання 2-ге, змінене.]

**Методика Дембо-Рубенштейн (модифікована)
Самооцінка громадянських якостей.**

Виховання громадянина, громадянських якостей спрямоване перш за все на розвиток патріотизму – любові до свого народу, малої та великої Батьківщини, громадянської ідентичності з її минулим та сучасним, відповідальності за суспільні процеси. На наступній сторінці зображено сім вертикальних ліній. Вони означають:

- 1) знання свої прав і обов'язків;
- 2) громадянську відповідальність;
- 3) ініціативність, громадянська активність;
- 4) патріотизм;
- 5) авторитет у однолітків;
- 6) готовність захищати інтереси Батьківщину;
- 7) вміння відстоювати власну думку

Під кожною лінією написано, що вона позначає. На кожній лінії рисою (-) позначте, наскільки у Вас розвинена ця якість на цей момент. Після цього хрестиком (x) позначте, до якого рівня ви б хотіли розвинути у себе цю якість в майбутньому.

Завдання.

Зображено сім ліній, довжина кожної – 100 мм, з позначками верхньої, нижньої та середньої точок. Методика може проводитися як фронтально – з усім класом (або групою) так і індивідуально. При фронтальній роботі необхідно перевірити, як кожен учень заповнив першу шкалу. Треба переконатися, правильно чи неправильно учні виконують завдання. Надалі робота проводиться індивідуально. На виконання роботи відводиться 10-12 хвилин.

Будь-яка людина оцінює свої здібності, можливості, якості характеру і т. ін. Ми пропонуємо Вам оцінити свої громадянські якості за вертикальними шкалами, нижня крапка якої буде символізувати найнижчий рівень, а верхня – найвищий рівень сформованості у Вас громадянської якості.

На кожній лінії рисою (-) позначте, наскільки у Вас розвинена ця якість на цей момент. Після цього хрестиком (x) позначте, до якого рівня ви б хотіли розвинути у себе цю якість в майбутньому.

↑ ↓	↑ ↓	↑ ↓	↑ ↓	↑ ↓	↑ ↓	↑ ↓
Знання прав і обов'язків	Громадянська відповідальність	Ініціативність, громадянська активність	Патріотизм	Авторитет у однокласників	Готовність захищати інтереси Батьківщини	Вміння відстоювати власну думку

Обробка результатів:

Кожна відповідь виражається в балах. Як вже зазначалося, розмір кожної шкали 100мм, відповідно до цього, відповіді учнів отримують кількісну характеристику (наприклад 54 мм=54 балам).

За кожною з семи шкал можна визначити:

- а) рівень домагань – відстань в мм від нижньої точки шкали («0») до позначки «x»;

б) висоту самооцінки – від «0» до позначки «х».

Рівень домагань.

У нормі реалістичний рівень домагань характеризує результат від 60 до 89 балів. Найбільш оптимальний – порівняно високий рівень – від 75 до 80 балів, який підтверджує оптимальне уявлення про свої можливості, що є важливим фактором особистісного розвитку. Результат від 0 до 100 балів – говорить про нереалістичне, некритичне ставлення учнів до своїх можливостей.

Результат менше 60 балів говорить про низький рівень домагань.

Рівень самооцінки.

Кількість балів від 45 до 74 («середня» і «висока» самооцінка) засвідчують реалістичну (адекватну) самооцінку.

Кількість балів від 75 до 100 і вище свідчить про завищену самооцінку і вказує на певні відхилення у формуванні особистості. Завищена самооцінка може бути ознакою особистісної незрілості, невміння правильно оцінити результати своєї діяльності, порівнювати себе з іншими; така самооцінка може вказувати на суттєві викривлення у формуванні особистості – «закритості для досвіду», нечутливості до своїх помилок, невдач, зауважень і оцінок оточуючих.

Кількість балів нижче 45 вказує на занижену самооцінку (недооцінювання себе) і свідчить про крайнє неблагополуччя у розвитку особистості. Ці досліджуванні складають «групу ризику», їх, як правило, мало. За низькою самооцінкою можуть ховатися два абсолютно різних психологічних явища: справжня невпевненість в собі і «захисна», коли декларування (самому собі) власного невміння, відсутність здатності і тому подібного дозволяє не докладати ніяких зусиль.

У таблиці наведені кількісні характеристики рівня домагань і самооцінки.

параметри	рівень			
	низький	середній	високий	Дуже високий
Рівень домагань	Менше 60	60-74	75-89	90-100
Рівень самооцінки	Менше 45	45-59	60-74	75-100

Методика «Моя Батьківщина»

Клас _____ Стать _____

Допишіть, будь ласка, речення.

1. Батьківщина – це _____

2. Які почуття виникають у тебе, коли ти йде мова про твою Батьківщину? _____

3. Що означає «любити свою Батьківщину»? _____

4. Що означає «захищати свою Батьківщину»? _____

5. Якою ти бачиш свою Батьківщину? _____

6. Чим ти можеш бути корисним своїй Батьківщині?

Для своєї Батьківщини я можу _____

Дякуємо за відповіді!

Тест «Пам'ятки нашої Батьківщини»
(Метод «Незакінчені речення»)

1. Які міста України ти знаєш?

Я знаю _____

2. Які річки України ти знаєш?

Я знаю _____

3. Які цікаві (особливі) місця є в Україні, де б ти хотів побувати або дізнатися про них?

Я хотів (ла) би побачити _____

Я хотів (ла) б дізнатися про _____

4. Якщо до тебе приїжджають гості з інших міст (країн), які в куточки рідного міста ти хотів би їм показати?

Я би показав (ла) _____

5. Якими куточками рідного міста ти пишаєшся? _____

6. Чим знамените твоє місто?

Моє місто знамените _____

Тест «Моя держава Україна»

А.1. Людина, яка належить до народу, який проживає на території держави, дотримується її законів, має певні права і обов'язки:

1. Патріот.
2. Депутат.
3. Делегат.
4. Громадянин.

А.2. Представник народу, який обирається громадянами до Верховної Ради:

1. Президент.
2. Делегат.
3. Депутат.
4. Сенатор.

А.3. Громадянином України може стати:

- А. Дитина, яка народилася в Україні.
Б. Будь-яка людина, яка хоче отримати громадянство України.
1. Правильно тільки А.
 2. Правильно тільки Б.
 3. Обидві відповіді правильні.
 4. Немає правильної відповіді.

А.4. Форма правління, яка у перекладі означає «влада народу»:

1. Аристократія.
2. Демократія.
3. Монархія.
4. Анархія.

А.5. Брати участь у виборах Президента України мають право:

- А. Всі громадяни України.
Б. Всі, хто постійно проживає на території України.
1. Правильно тільки А.
 2. Правильно тільки Б.
 3. Обидві відповіді правильні.

4. Немає правильної відповіді.

А.6. На відміну від Давніх Афін, в Україні мають право голосувати:

1. Всі мешканці нашої держави.
2. Дорослі мешканці нашої держави.
3. Чоловіки – громадяни держави.
4. Громадяни, яким виповнилося 18 років.

А.7. Для реалізації яких прав і обов'язків, які наведено нижче, громадянину України має бути 18 років?

1. Право на створення сім'ї.
2. Обов'язок захищати Батьківщину.
3. Право на отримання освіти.
4. Обов'язок платити податки.
5. Право на участь в управлінні державою.

А.8. Наука, яка вивчає герби:

1. Геральдика.
2. Нумізматика.
3. Філателія.
4. Вексилдографія.

А.9. Урочиста пісня, прийнята як символ державної єдності називається:

1. Марш.
2. Ода.
3. Гімн.
4. Романс.

А.10. Що називають державними символами?

1. Герб.
2. Герб і гімн.
3. Герб, гімн і прапор.
4. Вишиванка, булава, дідух.

A.11. Як називається вищий законодавчий орган в Україні?

1. Кабінет Міністрів.
2. Депутатська Рада.
3. Міністерство юстиції.
4. Верховна Рада.

A.12. З якого віку громадяни мають право брати участь у виборах?

1. З 16 років.
2. З 18 років.
3. З 21 року.
4. За бажанням.

A.13. Держава Україна за формою правління:

1. Парламентсько-президентська.
2. Президентсько-парламентська.
3. Військова диктатура
4. Абсолютна монархія

A.1.	4
A.2.	3
A.3.	3
A.4.	2
A.5.	1
A.6.	4
A.7.	2,5
A8	1
A9	3
A10	3
A11	4
A12	2
A13	1

Наукове видання

**ФОРМУЄМО ГРОМАДЯНСЬКІ ЯКОСТІ
ВИХОВАНЦІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ**

Методичні рекомендації

Літературний редактор *А. І. Грітчина*

Технічний редактор *О.М. Корнілов*
Комп'ютерна верстка *В.М. Яценко*
Редактор *Ю.А. Степаненко*
Оформлення обкладинки *Ю.В. Тарасова*

Видано державним коштом. Продаж заборонено.

Підп. до друку 28.08.2018. Формат 60x84 ¹/₁₆.
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. др. арк. 3.26.
Замовлення № 613.

Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс-ЛТД»
Свідоцтво про реєстрацію серія ДК № 195 від 21.09.2000.
25006, м. Кропивницький, вул. Декабристів, 29
тел./факс (0522) 22-79-30, 32-17-05
E-mail: design@imex.kr.ua

